CONFLICTE I TRANSICIONS POLÍTIQUES I SOCIALS

Moviments socials i episodis revolucionaris a la Mediterrània

El cas libanès i les seves repercussions d'abast més ampli

Tamirace Fakhoury, Gemma Aubarell

Il·lustració de Carole Hénaff

De quina manera els episodis revolucionaris i els moviments de base popular han reconfigurat el panorama sociopolític a la Mediterrània? I quins són els trets distintius i les noves tendències transversals que han donat forma a les polítiques del conflicte a la regió? En aquest article ens centrem en les complexitats de la revolta del 2019 al Líban, anomenada *thawra* o revolució, i reflexionem sobre el seu significat en el context més ampli dels conflictes polítics que han modelat la Mediterrània en les darreres dècades. En la conclusió, explorem breument de quina manera la revolta del Líban i les seves implicacions d'abast més ampli ens donen lliçons clau per a les noves aliances cíviques al partenariat euromediterrani vint-i-cinc anys després.

La revolta del Líban o *thawra*

El 17 d'octubre del 2019, un gran moviment de protesta anomenat *thawra* o revolució va esclatar al Líban. Arran de l'anunci d'un impost sobre els WhatsApp, els manifestants van sortir als carrers de diverses ciutats i pobles arreu del país. La gent demanava la dimissió de tots els polítics, denunciant dècades de governs corruptes. Al cap de pocs dies el govern del Líban va dimitir. No obstant això, la dimissió no va apaivagar el malestar permanent de la població amb el sectarisme dels polítics del país que ha fomentat el clientelisme i aprofundit la distància entre l'elit dominant i la ciutadania. Els manifestants es van aplegar a les principals places de les ciutats del Líban exigint l'erradicació del règim sectari i les seves institucions. Com que les protestes eren alimentades sobretot per un crac financer, bona part del descontentament es va dirigir contra els bancs i les institucions financeres. De fet, el que perseguia la *thawra* era bàsicament desacreditar la política econòmica de sectarisme que ha consolidat la cobdícia i la impunitat. Tot i això, aviat es va crear un espai de lluites transversals. Els manifestants van escenificar actuacions conflictives que posaven l'èmfasi en la solidaritat i els greuges de la vida quotidiana [1]. A més, com que els sindicats i els gremis són pràcticament inexistents, les organitzacions feministes, dirigides per joves, i els moviments populars van liderar algunes de les manifestacions massives de la revolta. Les entitats feministes van protagonitzar protestes a tot el país, i van denunciar el caràcter patriarcal del sistema polític, que protegeix la seva autoritat restringint els drets de les dones. Els moviments populars van començar a convocar reunions d'àmbit nacional per debatre la creació d'organitzacions col·lectives que substituïssin les associacions professionals polititzades.

> La dimissió del govern no va apaivagar el malestar permanent de la població amb el sectarisme dels polítics del país: els manifestants es van aplegar a les principals places de les ciutats del Líban exigint l'erradicació del règim sectari i les seves institucions

La lectura dels grafits i eslògans que van utilitzar els manifestants és clau per entendre l'últim episodi revolucionari del Líban. Tots els eslògans tenien missatges interseccionals amb l'objectiu de posar en relleu les conseqüències negatives del règim polític libanès sobre la vida de les persones. Aquests eslògans denunciaven els partits polítics, el sectarisme, l'homofòbia, la injustícia social i el sistema de "repartiment del pastís" d'inspiració sectària. Alhora, feien referència a la repressió de les dones, al moviment LGBT, als refugiats i als drets dels treballadors i els migrants interns [2].

Un element central d'aquestes protestes era l'intent de reivindicar el dret a la ciutat i a ocupar-ne els carrers i places públiques. A Beirut, els manifestants van assaltar el famós edifici de l'ou, un cinema abandonat al centre de la ciutat. A les parets interiors del vell edifici s'hi van pintar grafits que reflectien el malestar dels ciutadans i que al seu torn servien per difondre idees per a la revolta. També van assaltar el *Grand Theatre* al centre

de Beirut, un edifici emblemàtic abandonat des de feia dècades. Amb l'assalt a aquests espais abandonats, els manifestants pretenien reivindicar el centre de la ciutat, que ha estat un exemple del control d'actius financers i de la gentrificació neoliberal des del final de la guerra civil (1975-1990). Per mitjà d'aquesta reivindicació, els dissidents volien reapropiar-se dels espais urbans creant nous imaginaris espacials i geografies desvinculades del poder de l'estat sectari.

És en un context d'eufòria com aquest barrejat amb un sentiment d'animadversió envers els governants que es va desplegar la revolta del Líban. Així que l'episodi revolucionari es va desfermar, un debat sobre la seva naturalesa i significat va servir de caldo de cultiu per encoratjar la població, els estudiants i els àmbits acadèmics. Les xerrades i els comitès de deliberació al centre de Beirut eren un termòmetre per comprovar si aquest conflicte era sorprenent o inevitable a la llum dels greuges acumulats. Acadèmics i activistes van iniciar debats d'alt nivell per determinar si la revolta del Líban evolucionaria cap a una revolució històrica que representaria el desmantellament del sectarisme polític, o si només es tractaria d'un episodi efímer de descontentament popular que aviat seria esclafat pel règim.

No cal dir que l'opinió pública es va polaritzar a l'inici de les protestes en dos bàndols: els qui creien que la revolta massiva del Líban donaria pas a un canvi, i els qui consideraven que els poders governamentals aviat "segrestarien" el nou escenari de protesta per mitjà d'estratègies de cooptació i control. No obstant, quedava clar que l'anomenada *thawra* del 2019 no havia emergit del buit i que s'havia de posicionar sobre els fracassos i abusos recurrents del context de postguerra [3]. De fet, els greuges que acostumen a inspirar episodis revolucionaris eren presents, en tot moment, en la vida diària dels ciutadans libanesos [4]. Novel·les, pel·lícules, blogs, poemes, converses intel·lectuals en cafès o bars expressaven el gran descontentament amb la corrupció i la manca d'accés a serveis públics com l'aigua o l'electricitat. Des del final de la guerra civil, el règim polític s'ha mostrat reticent a dur a terme reformes polítiques encaminades a afeblir les seves infraestructures de poder. No és exagerat afirmar que des del final de la guerra no hi ha hagut rotació de poder, ja que les grans elits governants i els seus aliats han monopolitzat l'accés a les institucions. Segons moltes enquestes, els libanesos estan entre els ciutadans més descontents de tot el món. Se senten especialment marginats per la seva classe política [5].

En aquest context, va quedar clar que el model de sectarisme polític del Líban, que es reprodueix gràcies a un sector públic corrupte, els punts morts del govern i els acords polititzats sobre internet, no només és resistent al canvi, sinó que a més va en detriment de les aspiracions dels ciutadans [6]. El desig d'emigrar a la recerca d'oportunitats de feina un cop acabats els estudis superiors, el descontentament pels serveis de l'estat i el distanciament respecte a la cultura predominant del clientelisme són greuges que la joventut libanesa ha expressat de manera recurrent [7].

> Segons moltes enquestes, els libanesos estan entre els ciutadans més descontents de tot el món: se senten especialment marginats per la seva classe política

No obstant això, aquesta vegada l'enorme greuge mobilitzador girava entorn del col·lapse econòmic que desacreditava l'anomenat sistema sectari de "repartiment del pastís". Des del final de la guerra civil, l'elit política i econòmica dominant havia concentrat a les seves mans el poder redistributiu de l'estat [8]. D'aquesta manera, va anar estenent els seus tentacles per mitjà d'àmplies xarxes de clientelisme que bloquejaven l'accés dels ciutadans a l'estat del benestar i als drets. El crac financer va comportar la pèrdua de més del vuitanta per cent del valor de la moneda libanesa en qüestió de mesos. Això, sumat al fet que la població perdia l'accés als seus estalvis bancaris i l'elit política s'enriquia cada dia més, va permetre que els manifestants identifiquessin una oportunitat: generar suport de base per a un moviment de protesta que havia de transformar el sistema polític del país.

Una trajectòria de protesta complexa enmig de crisis successives

Amb tot, l'arquitectura de l'onada de protesta al Líban aviat va canviar. En molt poc temps les forces de seguretat van desplegar el seu aparell de control. D'altra banda, els anomenats "esbirros" pertanyents a alguns dels partits de govern van començar a desmobilitzar les masses propiciant actes de violència. L'esclat de la pandèmia de la Covid-19 i els consegüents confinaments van fer que les protestes es reduïssin, tot i que mai van desaparèixer. Tan aviat com el primer confinament a escala nacional es va acabar la primavera del 2020, els manifestants van tornar al carrer. No obstant, les protestes van esdevenir més fragmentades i algunes manifestacions van adquirir un caràcter més violent. Indignats pel control de capitals no oficial, les retallades dels salaris i l'atur endèmic, alguns grups van atacar bancs i botigues de béns de luxe.

En efecte, amb la caiguda de la moneda libanesa i la disminució dels mitjans de subsistència agreujada per la posposició de les reformes polítiques, no és d'estranyar que l'onada de protestes inicial que esperava fer avenços contra el règim fos substituïda per un procés de desmobilització. Al cor d'aquest procés de desmobilització hi havia un profund desencís envers l'elit dominant. Format el gener de 2020, el nou govern del Líban, que tenia la funció d'iniciar la transició política i posar fi a la crisi financera, no va poder dur a terme cap reforma tangible. Les faccions polítiques van preveure un pla de rescat econòmic que s'havia de presentar al Fons Monetari Internacional (FMI). Els partits del govern discrepaven sobre l'abast de les pèrdues financeres que s'havien de sotmetre a la consideració de l'organització. A més, aviat va quedar clar que el nou govern estava supeditat a les pressions geopolítiques i sectàries.

> Mentre el país intenta tirar endavant immers en les successives crisis causades pel col·lapse econòmic i la destrucció de les infraestructures i barris sencers, més de la meitat de la població libanesa està "atrapada en la pobresa"

El 4 d'agost del 2020, en un escenari apocalíptic, dues explosions en un magatzem del port de Beirut que contenia 2.700 tones de nitrat d'amoni van provocar la destrucció de districtes sencers de la ciutat, amb el resultat de més de 200 persones mortes i més de 6.000 ferits. Atribuïdes de manera bastant generalitzada a la negligència del poder polític, les explosions exemplifiquen el fracàs del sistema sectari del Líban i de la república de la postguerra, dominada per la cultura política de la impunitat i la manca de rendició de comptes. Alhora, la catàstrofe ha fet que molts reptes de les mobilitzacions contra el règim polític esdevinguin una quimera. A conseqüència de les explosions, la població està més preocupada per sobreviure i reconstruir les seves llars, negocis i barris destruïts. Mentre el país intenta tirar endavant immers en les successives crisis causades pel col·lapse econòmic i la destrucció de les infraestructures i barris sencers, més de la meitat de la població libanesa està "atrapada en la pobresa" [9]. En aquest context, les polítiques de rescat econòmic, ajut i reconstrucció constitueixen les necessitats més urgents.

Interpretant la revolta del Líban: més enllà del binomi "episodi revolucionari fracassat o reeixit"

En aquest context de desgràcies superposades, i un any després de la revolta del Líban del 2019, tot seguit reflexionarem sobre les repercussions de les protestes. Moltes qüestions ens venen a la ment: com podem explicar el fet que les protestes —encara que fossin icòniques— no conduïssin a la "caiguda del règim" tal com els manifestants esperaven en un principi? I, al cap d'un any de la revolta, el cicle de protestes s'ha acabat? [10]. La resposta és complexa. Fins ara, la revolta no ha estat capaç d'enderrocar un règim extremadament fort que amb el pas del temps ha consolidat les seves estratègies de control. Sobre la base de l'assignació de càrrecs polítics d'acord amb unes quotes sectàries, el règim fomenta la competència entre coalicions que s'espera que coexisteixin en nom de la unitat nacional [11]. Els poders governamentals fomenten les rivalitats en lloc d'implementar reformes. Encoratjant la fragmentació, el sistema polític referma el poder de l'estat "sectari" a expenses de l'estat "social". D'aquesta manera, crea una política tentacular de dependència en què els anomenats seguidors esperen recompenses dels seus líders locals (*Zu'ama*) a canvi del suport electoral. A més, el sistema afavoreix la interferència exterior, de manera que qualsevol moviment sorgit al país que vulgui desafiar el sistema esdevé ostatge dels poders exteriors [12].

Per entendre per què les protestes del 2019, tot i no tenir precedents, no han permès desmantellar el sistema, hem de tenir en compte el conjunt d'estratègies que la classe política ha utilitzat per desmobilitzar la revolta. Les tàctiques consisteixen a defensar narratives de guerra civil i desacords, i a situar el col·lapse del Líban en el marc d'una "conspiració" instigada per agendes regionals o internacionals [13]. Més important que això, a mesura que noves formes de pobresa i de marginació sorgeixen a conseqüència del col·lapse econòmic, els partits polítics clau es reposicionen com els principals "governants" i "salvadors" en temps de "solucions nacionals dubitatives" [14].

> Hem d'entendre la trajectòria de l'onada de protestes més enllà de

> l'òptica reduccionista de si la revolta ha aconseguit desmantellar el sistema o bé ha fracassat en els seus objectius: els episodis revolucionaris comporten transformacions simbòliques que esdevenen claus per comprendre els canvis a llarg termini

No obstant, en la interpretació de l'onada de protestes del Líban, hem d'entendre'n la trajectòria des d'una altra perspectiva que va més enllà de l'òptica reduccionista de si la revolta ha aconseguit desmantellar el sistema o bé ha fracassat en els seus objectius [15]. Tal com ens recorda George Lawson, els episodis revolucionaris comporten transformacions simbòliques que esdevenen claus per comprendre els canvis a llarg termini [16]. En el cas libanès, l'onada de protestes ha instigat transformacions simbòliques i socials profundes. Avui, els moviments populars treballen activament per crear plataformes i organitzacions col·lectives que tenen la població com a raó de ser. Una miríada de mitjans de comunicació alternatius han desafiat els grans mitjans polititzats i controlats per l'elit [17]. Encara més, molts activistes perceben la *thawra* libanesa com un estil de vida que s'ha de prolongar en el temps independentment dels guanys immediats [18].

En resum, aquesta onada de protestes ha donat pas a un replantejament de la trajectòria de la construcció de l'estat del Líban que ha fet miques el mite que un pacte social edificat al voltant del repartiment sectari del poder podia mantenir i incrementar la prosperitat dels seus ciutadans. Avui dia és ben clar que el Líban té una necessitat peremptòria d'un nou pacte polític inspirat pels ciutadans més que no pas d'un pla ordit pels guardians sectaris o *Zu'ama*.

A manera de conclusió: repercussions d'abast més ampli del cas libanès per a un enfocament euromediterrani

La revolta del Líban té unes repercussions clau per poder entendre les dinàmiques transversals i complexes de les polítiques de confrontació a l'àrea euromediterrània. En els darrers deu anys, la Mediterrània ha estat testimoni d'una onada de revoltes en cascada. Liderades per activistes socials, feministes i joves, aquestes onades han tingut un ampli ventall de repercussions [19]. Instigades pel descontentament social i les expectatives fallides, han posat en qüestió les "maneres de fer les coses" predominants tant en l'àmbit econòmic com polític. No obstant, els episodis de conflicte han donat lloc a una pluralitat de desenllaços. Alguns d'aquests moviments han aconseguit en part integrar les seves propostes al sistema polític. D'altres han topat amb ofensives contrarevolucionàries i autoritàries, i alguns han quedat en no res.

Al marge dels desenllaços immediats, les seves temporalitats i espacialitats assenyalen l'existència de formes contraposades de polítiques de confrontació a les dues ribes de la Mediterrània. A Europa, la desafecció social envers les democràcies liberals i els pactes econòmics fallits han coincidit amb les revoltes antirègim a la Mediterrània meridional. Alhora, aquestes onades d'escenaris oposats s'han desplegat en el marc més ampli de

revoltes i protestes a l'Àsia, les Amèriques i Austràlia.

> Els episodis revolucionaris han portat a la primera línia nous actors revolucionaris com els grups joves, feministes i LGBT que han estat sistemàticament marginats dels àmbits de la política i en l'esfera pública.

Aquestes onades es caracteritzen per dos trets distintius clau que són presents en el cas del Líban. En primer lloc, més enllà de les mobilitzacions en si mateixes, reflecteixen un compromís pràctic i experiencial amb concepcions i pràctiques democràtiques. En segon lloc, estan fortament inspirades per demandes socioeconòmiques i socioculturals [20]. Els episodis revolucionaris han reivindicat l'exercici dels drets de participació i grans transformacions que reverteixin les múltiples polítiques i llegats econòmics. Emmarcades en crisis econòmiques i globals més àmplies, han portat a la primera línia nous actors revolucionaris com els grups joves, feministes i LGBT que han estat sistemàticament marginats dels àmbits de la política i en l'esfera pública.

En aquest context, una nova visió per al partenariat euromediterrani no pot passar de puntetes per les interdependències transversals que hi ha darrere d'aquests moviments i les seves implicacions en les formes de *dur a terme la recerca* i *fer política* a la regió.

En primer lloc, relegar les onades de confrontació a terminologies com "Primavera Àrab" o moviments antiausteritat a Europa comporta no abordar les qüestions compartides i les realitats contextuals que aquests episodis deixen al descobert. Les mobilitzacions globals, nacionals i locals estan en procés constant d'interacció. Aquí se'ns demana que trenquem amb els enfocaments estàndard i els constructes terminològics estàtics, i que prenguem en consideració el caràcter interaccional, multiestatal i multiescala d'aquests processos [21]. En aquest context, les onades informals d'activisme cívic, orientat a la mobilització local i comunitària amb l'objectiu de canviar (o de posar en pràctica) condicions democràtiques han guanyat terreny. Juntament amb ONGs establertes a la regió, han reformulat els acords i les normes de la política. Un repte que sorgeix és com construir ponts entre les formes tradicionals i noves de compromís cívic per donar suport als esforços sostinguts per fer possibles els canvis estructurals [22]. Els nous enfocaments de la política haurien de tenir en compte les demandes complexes per una ciutadania inclusiva i participativa en les societats locals. També exigeixen un suport flexible i adaptable de l'Euromed, juntament amb models complementaris per destinar fons a la societat civil [23].

En segon lloc, més que posar l'accent en el desenllaç immediat de les revoltes, volem explorar-ne les trajectòries com a laboratoris de tendències socials noves i en desenvolupament. Queda per veure quin serà l'impacte d'aquests moviments en les relacions societat-Estat a llarg termini. Tot i que aquests moviments potser no aconseguiran desmantellar els sistemes polítics actuals com esperaven, els debats transversals i transformadors aniran, sens dubte, més enllà de la política del carrer i esdevindran

demandes resilients i duradores [24].

> Ens cal un espai cívic euromediterrani dinàmic que privilegiï una concepció i una pràctica de la democràcia transcontextual i transnacional

Com diversos acadèmics ja han demostrat, la nostra valoració de les transformacions a la Mediterrània hauria de transcendir les definicions reduccionistes que restringeixen els episodis revolucionaris al binomi *democratització* versus *contrarevolució* [25]. Les noves formes d'activisme, com podem veure en el cas del Líban, són transcontextuals i interseccionals. Estan lligades a la reconceptualització dels drets legals i a les lluites transversals entre economia i societat. Des d'aquest punt de vista, si ens les mirem a través del prisma estret de fracàs versus èxit estarem ignorant l'ampli ventall de complexitats discursives, simbòliques i pràctiques que la democràcia aporta. Prescindir d'aquests aspectes i concentrar-nos en els procediments formals de la democràcia pot eclipsar les transformacions substancials que aspiren a modificar els antics llegats polítics discursius, institucionals i materials.

Tal com ens recorda la *thawra*, identificar i avaluar els impactes simbòlics i socials d'aquestes onades de protesta, així com les seves implicacions per a les noves generacions d'activistes esdevé una prioritat. És precisament aquest procés de transformació social en curs el que fa que aquests episodis revolucionaris siguin únics. En aquest sentit, fins ara les onades de protesta no només han representat un repte per als polítics de torn, sinó que també han forjat i alterat els valors socials i les identitats [26].

Fer un balanç crític dels valors complexos i transversals que emergeixen de les actuals onades de protesta hauria de ser un element essencial de les futures relacions entre Europa i els seus veïns del sud. El partenariat europeu té aquí la funció d'integrar les dues regions en les seves narratives polítiques i de servir de model per a un concepte de democràcia compartit i transversal que es defineix com un reclam, una pràctica, i com una demanda personal que ens afecta globalment com a ciutadans d'un món globalitzat i interdependent [27]. Per fer realitat una aliança mediterrània més inclusiva i transformadora, els partenariats regionals haurien de ser tinguts en compte per als objectius cívics comuns i els àmbits de cooperació entorn de la transformació social. Aquest esforç exigeix substituir els enfocaments de la vella política que han mirat cap a Europa i el seu voltant des d'una perspectiva Nord-Sud dicotòmica. En canvi, ens cal un espai cívic euromediterrani dinàmic que privilegiï una concepció i una pràctica de la democràcia *transcontextual* i *transnacional*.

Per concloure, en els darrers vint-i-cinc anys, l'enfocament Euromed ha prioritzat la perspectiva Nord-Sud en la conceptualització dels conflictes polítics i la democratització a les dues ribes de la Mediterrània. Aquest enfocament Euromed ha estat ostatge dels binomis i les paradoxes, i tampoc ha tingut una gran presència sobre el terreny. La UE s'ha

centrat a donar suport a les transicions democràtiques als països del sud de la Mediterrània, alhora que promovia l'estabilització i la seguretat. No obstant, els resultats de l'agenda de la UE en la promoció de la democràcia fins ara han estat modestos [28]. Malgrat la seva longevitat, aquesta agenda no ha representat un desafiament per als règims polítics autocràtics vigents. Al contrari, els ha reforçat. A això s'hi ha d'afegir que les prioritats de la política Euromed fins ara han posicionat els joves a la Mediterrània com a actors clau del canvi social. A la pràctica, però, el balanç de la promoció de les estratègies de cooperació en temes de joventut ha estat bastant decebedor [29]. El projecte Euromed afronta, d'una banda, el repte de reconfigurar els seus instruments multilaterals i bilaterals; i, de l'altra, un procés de Barcelona reformulat ja no pot posar en pràctica les mateixes assumpcions i concepcions de canvi social.

Per respondre millor a les realitats regionals i locals, el partenariat Euromed ha d'esdevenir *reflexiu* [30] i *transcontextual* més que no pas reactiu i construït sobre "sitges" regionals. També ha d'estar més en harmonia amb les circumstàncies canviants que basteixen ponts més que no pas murs entre les revoltes al sud de la Mediterrània i els moviments socials a Europa.

REFERÈNCIES

1 — Helle Malmvig, Tamirace Fakhoury (2020) «Tales of the Unexpected: Will the Lebanese Uprising Stay Clear of Attempts at Geopolitization?» *Project on Middle East Political Science.*

2 — John Nagle i Tamirace Fakhoury, de pròxima aparició. *Resisting Sextarianism: Queer Activism in Postwar Lebanon*, Zed Books, Londres

3 — Tamirace Fakhoury (2020) «A Year On: An Academic Perspective of the October 17 Uprising – Part III | LAU News », *Lebanese American University News*. Disponible en línia.

4 — Tamirace Fakhoury (2019) «Lebanon protests: Why a WhatsApp tax sparked a political movement (politicalquarterly.blog)». *The Political Quarterly*. Disponible en línia.

5 — Tamirace Fakhoury (2019) «Power-sharing after the Arab Spring? Insights from Lebanon's Political Transition.» *Nationalism and Ethnic Politics.*

6 — Nagle and Fakhoury, *Resisting Sextarianism*.

7 — Lebanese American University (2016) «Researching Arab Mediterranean Youth: Towards a New Social Contract; National Case Study (Lebanon)». *Sahwa*. Disponible en línia.

8 — Tamirace Fakhoury (2020) «Political Parties and Redistributive Power in the Lebanese State.» *LCPS*. Disponible en línia.

9 — ESCWA (2020) «ESCWA warns: more than half of Lebanon's population trapped in poverty». *Beirut: United Nations Economic and Social Commission for Western Asia.*

10 — Fakhoury. «A Year On: An Academic Perspective of the October 17 Uprising – Part III | LAU News». Disponible en línia.

11 — Christiana Parreira (2020) «Another unity government won't solve Lebanon's crisis – The Washington Post.» Disponible en línia.

12 — Tamirace Fakhoury (2014) «Do Power-Sharing Systems Behave Differently amid Regional Uprisings?: Lebanon in the Arab Protest Wave.» *The Middle East Journal*.
13 — Helle Malmvig, Tamirace Fakhoury (2020) «Tales of the Unexpected: Will the Lebanese Uprising Stay Clear of Attempts at Geopolitization?». *Project on Middle East Political Science.*
14 — Tamirace Fakhoury (2020) «Political Parties and Redistributive Power in the Lebanese State.» LCPS. Disponible en línia.
15 — Fakhoury. «A Year On: An Academic Perspective of the October 17 Uprising – Part III | LAU News». Disponible en línia.
16 — George Lawson (2019) *Anatomies of Revolution*. Cambridge University Press.
17 — Diala Lteif (2020) «The Lebanon Revolution Takes on The Media: A Resource on Alternative News Outlets (jadaliyya.com)». *Jadaliyya*. Disponible en línia.
18 — Converses informals amb activistes.
19 — Donatella Della Porta (2020) *How Social Movements Can Save Democracy: Democratic Innovations from Below*, Polity Press.
20 — Geoffrey Pleyers (2018) «Más allá de los nuevos movimentos sociales: movimientos de las plazas y alteractivismo desde 2011», a Sánchez, José (ed.) *Indignada editorial Milenio Lleida*, 325-250.
21 — Pleyers. «Más allá de los nuevos movimentos sociales: movimientos de las plazas y alteractivismo desde 2011».
22 — Intissar Kherigi (2019) «Civil society in a time of transition». *Euromed Survey Civil Society and Social Movements in the Euro-Mediterranean Region.* IEMed.
23 — Richard Youngs (2019) «The Reshaped Civic Politics of Euro-Mediterranean Relations.» *Euromed Survey Civil Society and Social Movements in the Euro-Mediterranean Region.* IEMed.
24 — Abdallah (dir) Saaf (2018) «Mutations polítiques comparées 7 ans après le printemps arabe». *OCP Policy Center*. Rabat.
25 — Michelle Pace (2009) «Paradoxes and Contradictions in EU Democracy Promotion in the Mediterranean: The Limits of EU Normative Power», *Mediterranean Politics.* Rosita di Peri (2019) «Democracy and authoritarianism in the Arab world. The Evolution of a Long Debate», *Rivista Nuovi Autoritarismi e Democrazie*, NAD-DIS.
26 — Abdelwahab El Affendi (2017) «Overcoming Induced Insecurities: Stabilising Arab democracies after the springs», a Ibrahim Elbadawi and Samir Makdisi eds., *Democratic Transitions in the Arab World*, Cambridge University Press.
27 — Daniel Inneraty (2019) *Una teoría de la democracia compleja. Gobernar en el siglo XXI.* Galaxia Gutemberg, Barcelona.
28 — Silvia Colombo i Eduard Soler (2019) «A Half-Empty Glass: Limits and dilemmas of the EU's relations to the MENA countries». *MENARA Working Papers.*
29 — Asuman Goksel i Senyuva Ozgehan (2019) «Euro-Med Youth Programme and Young people». *Youth at the Margins. Perspectives on Arab Mediterranean Youth.*
30 — Maria Cristina Paciello i Daniela Huber (2019) «Towards a More Reflexive EU in the Mediterranean». *Istituto Affari Internazionali*.

Tamirace Fakhoury

Tamirace Fakhoury és professora associada de Ciències Polítiques i Afers Internacionals a la Universitat Americana Libanesa (LAU). Dirigeix l'Institut de Justícia Social i Resolució de Conflictes i és integrant de la xarxa d'investigadors EuMedMi i de la Global Migration Policy Associates de Ginebra. Ha rebut diverses beques de recerca, entre les quals destaca l'Alexander von Humboldt de l'Institut Alemany d'Estudis Internacionals. Actualment és la investigadora principal del projecte Carnegie "Resiliència i governança inclusiva en el paisatge àrab post-2011", que desenvolupa a la Universitat Americana Libanesa, on també forma part de l'equip de lideratge de la xarxa Rights for Time. Entre els anys 2012 i 2016, va ser professora visitant a la Unviersitat de California a Berkeley. Fakhoury té una àmplia carrera acadèmica relacionada amb qüestions de migracions euromediterrànies, polítiques migratòries i el rol de les comunitats d'immigrants. Les seves àrees principals de recerca són els conflictes etno-sectaris, la migració i governança de refugiats en zones de conflicte, les respostes internacionals a la migració forçada i la política exterior de la Unió Europea.

Gemma Aubarell

Gemma Aubarell és responsable d'Estratègia Mediterrània i Xarxes al Departament d'Acció Exterior de la Generalitat de Catalunya. Llicenciada en Polítiques i Sociologia per la Universitat Complutense de Madrid, té un Màster en Estudis Europeus per la Universitat de Brussel·les. Ha sigut directora del Departament de Programes a l'Institut Europeu de la Mediterrània (IEMed) i directora de la Unitat de Programes i Xarxes de la Fundació Anna Lindh a Egipte. Ha participat en iniciatives com l'organització del I Forum Civil Euromed (1995) o el projecte Forming Responsible Citizens (2017). És professora de la Facultat de Relacions Internacionals i Comunicació de la URL i integrant del Grup de recerca interdisciplinari sobre migracions GRITIM-UPF. És editora, coautora i autora de llibres i articles sobre societat civil, migracions, diàleg intercultural i relacions euro-mediterrànies, entre els quals "Immigració i qüestió nacional: minories subestatals i immigració a Europa" (2004) i "Migraciones y desarrollo. Estudio de dos casos particulares: Ecuador y Marruecos" (2004). Aubarell forma part del comitè d'ètica del projecte Horizon 2020 TransGang.